

Mirant al nord, mirant a l'est: una visió des del racó sud-oest de la Mediterrània

EIRLYS E. DAVIES

Escola de traducció Rei Fahd, Universitat Abdelmakek Essaadi, Tànger

INTRODUCCIÓ

La gent que viu a Tànger, a la punta nord-oest del Marroc i d'Àfrica, dedica molt del seu temps a mirar al nord. En una plaça del centre de la ciutat amb vistes al port (popularment coneguda com Sahat al Ma'gazin, plaça dels aturats), la gent s'asseu tot el dia a mirar la costa meridional d'Espanya a través de l'estret de Gibraltar. Els meus estudiants poden mirar fixament per la finestra la costa espanyola si s'avorreixen durant les classes; jo també puc veure Espanya des de casa meva. Els dies clars es poden distingir fàcilment els blancs edificis de Tarifa, els molins de vent sobre els turons i, a vegades, la neu a les muntanyes.

Jo no sóc una ciutadana de la Mediterrània, però he passat més de vint-i-cinc anys al Marroc i m'agrada pensar que puc combinar algunes visions pròpies de la perspectiva marroquina amb la distància i l'objectivitat d'un forà. El meu objectiu aquí és, doncs, aportar una mica de llum a la qüestió de com els habitants de la riba sud de la Mediterrània perceben els seus veïns del nord. Què representa per a ells la Mediterrània? Quins lligams perceben, quines línies de divisió?

FRONTERES I BARRERES

Hi ha moltes menes de fronteres. Algunes són geogràfiques, seguint les serralades, els rius o el litoral, que exigeixen un esforç físic a aquells qui les volen creuar. D'altres són, és clar, polítiques, vigilades per autoritats governamentals i que requereixen passaports o altres documents oficials per a ser-hi admesos. Algunes són socials, demarcades pels hàbits de cada dia, com la llengua o la roba, i poden ser creuades per aquells qui tinguin ganes d'adaptar el seu comportament i el seu

estil de vida; i algunes són simbòliques i representen divisions basades en valors i creences, coses que no són tan fàcils de descartar o d'adaptar.

No obstant això, moltes de les fronteres no són hermètiques, inamovibles o eternes. Els túnels poden creuar muntanyes i enllaçar costes llunyanes, es poden fer excepcions en els processos administratius, les tribus i nacions poden canviar les lleialtats, fusionar-se i dividir-se. La regió mediterrània és un bon exemple de la manera tan plana i òbvia com les divisions geogràfiques poden no correspondre's de manera consistent amb les fronteres dibuixades per les persones.

Només a l'època romana totes les terres que envolten la mar Mediterrània van formar una unitat política, i fou imposada per la força, no assumida voluntàriament pels seus habitants. Sis segles més tard, la conquesta àrab va portar a una marcada divisió entre el nord i el sud i la frontera europea va ser empesa al nord, cap a França, amb la major part d'Ibèria llavors fermament al costat sud de la frontera. Uns quants segles més i la frontera fou empesa de nou al sud, lluny fins al mar, amb alguns llocs d'avançada del nord establerts al costat sud; Ceuta va esdevenir portuguesa el 1415 i Tànger el 1471, mentre que Melilla esdevenia espanyola el 1497. Al final del segle XIX, amb el procés de colonització, les fronteres es van redibuixar de nou, en aquesta ocasió movent-se molt més enllà de la costa sud: Algèria es va convertir de fet en part de França, i Espanya aparentment considerava el nord del Marroc com una simple extensió del seu territori (Albet-Mas, 2006). Les fronteres es van tornar a moure amb el final de la colonització; França va renunciar a la seva possessió de la costa sud, i la divisió va coincidir llavors més o menys amb la barrera geogràfica formada pel mar.

Avui, doncs, la Mediterrània sembla ser un punt on coincideixen diverses munes de fronteres. L'amplada de l'estret, fins i tot en el seu punt més angost, és clarament una barrera física; és impossible creuar-lo nedant i les fràgils barques utilitzades pels futurs immigrants il·legals sovint tampoc no aconsegueixen salvar la distància. Aquells que aconsegueixen creuar es troben amb un canvi de llengua, un canvi de religió i vastes diferències en el desenvolupament econòmic. Però és la divisió política el que sembla més dramàtic. Amb l'accés d'Espanya a la Comunitat Europea el 1986, la frontera hispanomarroquina es va convertir no solament en una altra simple frontera nacional, sinó en la frontera entre Europa i Àfrica. Aquest estatus es va reforçar amb la creació del bloc Schengen el 1991 i amb la institució del requeriment de visats als marroquins que volguessin entrar a la zona. Des de llavors, els esdeveniments mundials han conspirat per fer les barreres d'entrada a Europa encara més formidables; des de l'11 de setembre de 2001 i els atacs terroristes a Casablanca (2003) i a Madrid (2004), els visats s'han convertit en quelcom més i més difícil d'aconseguir per a un ciutadà marroquí ordinari. Espanya i el Marroc estan, doncs, ara separats per una frontera extremament dura, el que Ferrer-Gallardo (2006, p. 2) descriu com a «frontera de fronteres».

Aquest desenvolupament potser no és immediatament obvi per a aquells qui contemplen l'altre costat de la Mediterrània. La llenca blava no és ampla; de fet, avui dia es pot creuar més ràpidament que mai (en només trenta minuts en un ferri d'alta velocitat). Però es manifesta específicament en els llocs on la divisió nord sud encara no es correspon amb la línia costanera: al voltant dels dos enclavaments espanyols en terra africana, Ceuta i Melilla. Aquí l'autèntic significat del terme «Fortalesa Europa» queda ben il·lustrat; un filferro de pues de sis metres d'alt i dues o fins i tot tres tanques serveixen per a mantenir Àfrica fora d'Europa, i són patrullades no solament per les autoritats espanyoles sinó també, i això és ben paradoxal, per les autoritats marroquines, que impugnen l'existència d'aquestes fronteres. La seva funció és mantenir allunyats no tan sols els marroquins, sinó també l'allau d'afri-cans que viatgen des de tan lluny com Nigèria i el Congo amb l'objectiu de creuar aquesta barrera mística i entrar al paradís d'Europa (vegeu Collyer, 2007).

MIRANT AL SUD, AL NORD, A L'EST

Quan els europeus miren al sud cap al Marroc, poden veure tota mena de coses que tenen interès a mantenir fora del seu territori: terrorisme, tràfic de drogues, pobresa, analfabetisme. Aquells qui, tot i així, entren al Marroc poden descobrir alguns aspectes més positius del lloc: vacances amb un sabor exòtic, segones residències a preus competitiu, interessants oportunitats d'inversió, mà d'obra a baix cost per a ser explotada en fàbriques de la zona lliure (mentre el moviment de persones cap al nord es fa cada vegada més difícil, el moviment de béns cap al sud sembla fer-se encara més fàcil, amb l'obertura de més i més zones lliures d'impostos i incentius per als inversors estrangers). Recentment, el potencial de desenvolupament del Marroc s'ha començat a mostrar molt atractiu, amb els promotors immobiliaris europeus arribant en massa per aixecar complexos turístics al llarg de les seves costes verges. Però aquestes impressions no són el tema de què tractaré aquí. M'agradaria simplement explorar una mica els sentiments dels marroquins quan miren a través de les seves fronteres.

Què veuen els marroquins quan miren al nord? Per a molts, especialment els qui tenen poca formació i es troben a l'atur, les perspectives dels quals són limitades a casa seva, Europa continua sent El Dorado, el lloc on les feines esperen, on els nens del carrer són alimentats i cuidats, on encara es poden fer fortunes. Fins fa poc, quan van ser introduïts mètodes de detecció més sofisticats, homes joves encara intentaven entrar a Europa amagats en contenidors o penjats sota els eixos d'un camió. D'altra banda, algunes persones de la generació més gran encara recorden l'Europa colonitzadora, sovint amb sentiments contradictoris; alguns guarden amargor i ressentiment, mentre que d'altres expressen una admiració sincera pel miracle econòmic que s'ha aconseguit a Espanya i en altres llocs.

En alguns aspectes, però, la gent ja no mira al nord tant com ho solia fer. Trenta anys enrere, quan vaig visitar Tànger per primera vegada, cada teulada de la ciutat era coronada per una vasta antena de televisió, de deu metres d'alt o més. Aquest equipament permetia a les famílies veure els canals de televisió espanyols, una alternativa atractiva a l'únic canal estatal de televisió marroquí. Els nens gaudien dels dibuixos animats espanyols i els adults seguien les notícies que podien ser durament censurades al Marroc. Les antenes encara es troben a les cases velles, però ara la majoria de teulades i balcons estan equipats amb antenes parabòliques per satèl·lit orientades cap al Nilesat, que ofereix una vasta oferta de canals en llengua àrab, des de canals informatius com Al Jazeera i Al Arabia fins a canals d'entreteniment i pel·lícules com l'MBC. Mentre que sovint es remarca que la globalització dels mitjans de comunicació mundials ha fet possible que la gent vegi el món a través dels ulls de l'altre, promovent així la diversitat, les conseqüències de la disponibilitat de televisió per satèl·lit al Marroc han estat lleugerament diferents; la gent que antigament mirava cap a Europa per obtenir informació i entreteniment ara es tomba resoludament cap a l'est.

UNA MIRADA INSTANTÀNIA: CENT MIRADES MARROQUINES

He vist les orientacions i les actituds dels meus estudiants canviar gradualment al llarg dels anys, influenciades pels esdeveniments com la Guerra del Golf del 1991, l'11-S, les campanyes a l'Afganistan i a l'Iraq i, per descomptat, el conflicte etern entre Israel i Palestina. No tinc estadístiques serioses per citar, només una mirada instantània de les opinions d'alguns marroquins. El setembre del 2009 vaig distribuir un qüestionari a cent marroquins, d'edats compreses entre els vint i els seixanta-tres anys, tots de nivell universitari, bilingües o multilingües, la majoria dels quals havien viatjat o viscut a l'estranger. Aquestes persones no són representatives de la majoria de ciutadans sense educació i que no han viatjat mai, però les seves respostes són interessants.

La pregunta inicial només inquiria si els informants sentien que podien ser descrits per cada una de les etiquetes següents: africà, marroquí, europeu, mediterrani, àrab, amazic (el terme preferit actualment al Marroc per a aquests habitants originaris, tradicionalment esmentats en l'antropologia occidental com a berbers) i musulmà. El 100 % dels informants acceptava l'etiqueta marroquí i un 95 % l'etiqueta musulmà. Les etiquetes mediterrani i africà eren acceptades per un 78 i un 77 % dels informants, respectivament. El 85 % es descrivia a si mateix com a àrab, un 41 % com a amazic i, curiosament, un 5 % acceptava l'etiqueta europeu. Clarament, doncs, la majoria dels informants reconeixien la posició geogràfica del Marroc com a part d'Àfrica i com a part de la regió mediterrània.

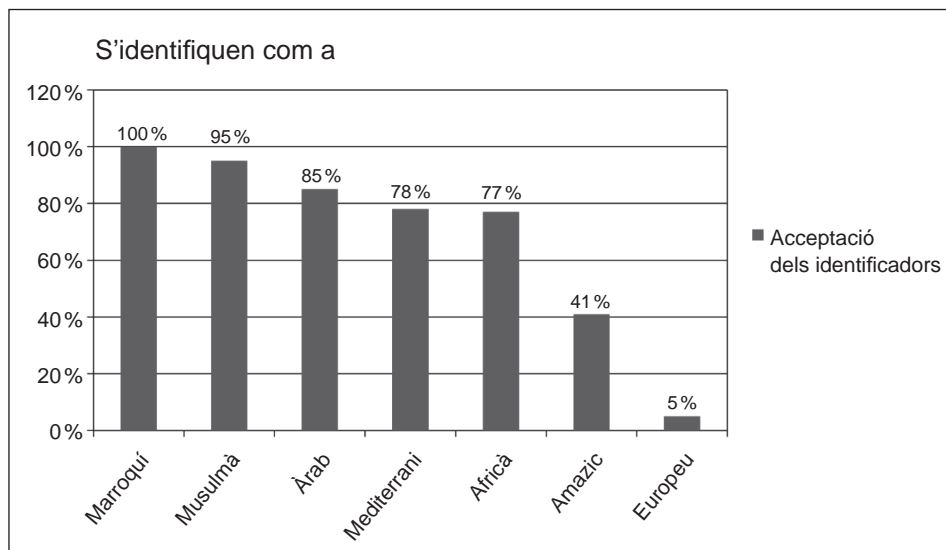

FIGURA 1. Percentatges d'identificació amb les diverses denominacions d'identitat. Mostra: 100 marroquins. Setembre de 2009.

Una segona pregunta intentava elucidar judicis més subjectius, ja que es demanava als informants que classifiquessin totes les etiquetes que consideraven que descrivien la seva pròpia identitat per ordre d'importància percebuda. Aquí sorgeixen diferències interessants segons l'edat dels informants. Entre els informants de més de quaranta anys, el 74 % va triar marroquí com l'etiqueta que millor descrivia la seva identitat, seguida de musulmà, triada per només un 12 %, i àrab i mediterrani, ambdues triades per 7 %. Entre els informants d'entre vint i quaranta anys, per contra, el 56 % va triar l'etiqueta musulmà com la que millor descrivia la seva identitat, i només un 37 % va triar l'etiqueta marroquí, un 4 % l'etiqueta àrab, un 3 % la d'àfrica i únicament un 1 % la de mediterrani.

Aquesta diferència de perspectives entre les generacions també sorgeix en les respostes a una pregunta posterior, que enumerava una sèrie d'elements (llengua materna, lloc d'origen, grup ètnic, religió, nacionalitat, educació rebuda) i demanava als informants que els classifiquessin segons la importància que consideraven que tenia cadascun a l'hora de determinar la seva pròpia identitat. Entre els menors de quaranta anys, la religió apareixia al damunt de tot, triada en primer lloc pel 48 % dels informants, mentre que, entre els de més de quaranta anys, només un 7 % classificava la religió com l'element més important de la seva identitat. Entre els del grup de més edat, la nacionalitat era classificada en primer lloc per

un 30 %, seguida per la llengua materna i el lloc d'origen, ambdós triats per un 26 %. Entre els menors de quaranta anys, el 19 % va triar l'educació i el 18 % la nacionalitat, mentre que la llengua materna i el lloc d'origen van ser la primera elecció d'un 10 %. Entre la generació més jove, el 67 % va triar la religió o l'educació com a crucials, mentre que només el 18 % de la més gran va triar una d'aquestes dues etiquetes.

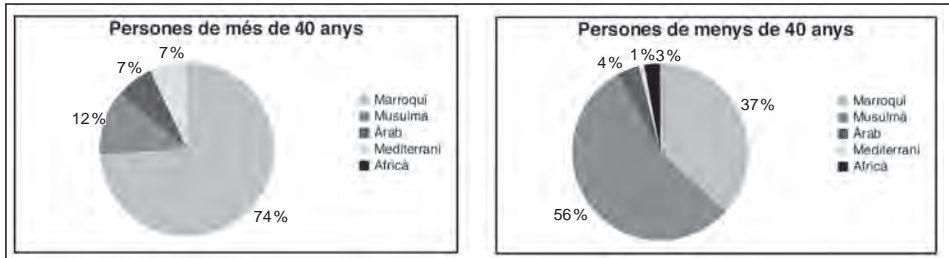

FIGURA 2. Denominació d'identitat preferent. Mostra: 100 marroquins. Setembre de 2009.

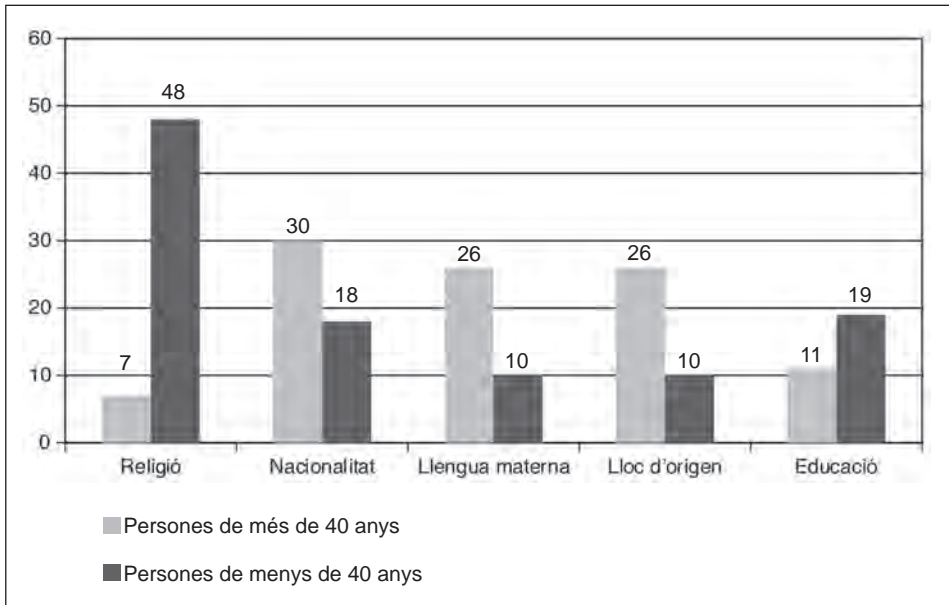

FIGURA 3. Element d'identitat més important. Mostra: 100 marroquins. Setembre de 2009.

Aquesta petita enquesta suggereix una diferència de perspectiva relacionada amb l'edat. Per als de més de quaranta anys, la religió no sembla l'element predominant de la seva identitat, mentre que per a la generació més jove, el seu estatus com a musulmans sembla dominar per sobre de qualsevol altre lligam. Els informants d'entre vint i quaranta anys són, naturalment, aquells qui eren nens o adults joves durant la Guerra del Golf i l'11-S i no tenen gaires records dels esdeveniments polítics mundials anteriors.

Quan se'ls demanà que triessin amb quina de les regions circumdants consideraven que compartien més elements, en termes de cultura, identitat i estil de vida, els informants van expressar una rotunda identificació amb els altres països del nord d'Àfrica. Un 94% va consignar el nord d'Àfrica com la regió amb la qual compartia més afinitats. Més interessant en aquest punt són les regions amb les quals els informants no es van identificar: un sorprenent 72% va afirmar no sentir cap afinitat amb l'Europa septentrional, un 52% no sentia cap afinitat amb la resta de l'Àfrica i un 29% no sentia cap afinitat amb els països de la Mediterrània nord. No hi va haver diferències sorprenents entre grups d'edat en aquest punt.

Altres preguntes eren obertes, demanant als informants que indiquessin quins aspectes de la cultura pensaven que eren comuns als països de la Mediterrània i què creien que distingia el Marroc d'altres països del nord d'Àfrica i dels del nord de la Mediterrània. Molts dels informants digueren sense embuts que no veien cap característica mediterrània compartida («el terme Països Mediterranis no significa res per a mi, només hi ha la línia entre el nord i el sud»; «ells són totalment diferents en termes de llengua, cultura, costums, art, música, economia, política...»); «són races diferents, amb històries diferents i diferents estils de vida»; «els països mediterranis no comparteixen res, perquè no necessiten compartir res»), o emfatitzaven la subtilitat dels lligams («només un nombre molt petit de marroquins té alguna cosa en comú amb la gent del nord de la Mediterrània»; «el que tenen en comú és només la colonització»; «no comparteixen res, excepte la història i la geografia»). Les característiques compartides més citades tendien a ser trets de l'estil de vida, com la cuina, les actituds relaxades, la falta de puntualitat, la sociabilitat, la *joie de vivre*, molt semblants al tipus de característiques que Heller (2004) descriu com «la Mediterrània de la imaginació, de sol i sostres de teula vermella, de vi i oli d'oliva, de migdiades i sopars tardans, de calidesa i vitalitat i potser fins i tot un toc d'hedonisme». Com era de preveure, el Marroc es comparava amb els països del nord de la Mediterrània majoritàriament en termes de religió, però les diferències en el desenvolupament econòmic i el sistema polític també eren evocades amb freqüència. La història i la política eren sovint citades com les característiques que distingien el Marroc d'altres països del nord d'Àfrica.

Aparentment, doncs, aquests informants senten poca afinitat amb els seus veïns de la costa nord de la Mediterrània, i més aviat s'alineen a si mateixos amb

els de l'est. Semblaria que la dura frontera política que actualment va de l'oest a l'est a través de la Mediterrània té una clara contrapart en les ments d'aquests marroquins. En particular, els joves marroquins educats semblen haver-se girat cap a la religió com a element clau de la seva identitat, un element que els distingeix clarament dels habitants de la riba nord de la Mediterrània.

La identitat és, sens dubte, un concepte subjectiu. Els elements que uneixen un grup de persones poden incloure característiques compartides objectivament verificables, com l'ascendència, la llengua d'ús i la religió, però l'autoadscripció pot ser igual d'important; les persones que es troben ajuntades per la força de les circumstàncies poden de fet buscar o inventar característiques que els uneixin. Encara més, els vincles dins d'un grup són percebuts com a més forts quan aquest grup es troba enfrontat a altres grups, potser hostils. Senzillament, sovint un grup es defineix a si mateix per contrast amb altres grups. Aquest punt ha estat convincentment argumentat per Bromberger (2007, p. 299), que assenyala com, en el sistema mediterrani, «tothom és definit [...] en un joc de miralls (costums, comportaments, afiliacions) amb el seu veí». Remarca, per exemple, que al segle III els cristians eren encoratjats a menjar porc per tal de distingir-se clarament dels jueus i que, per la mateixa raó, sant Pau va dir als homes cristians que resessin amb el cap descobert.

El desig de mostrar-se a si mateixos com a ben diferents d'Occident pot haver tingut, doncs, alguna influència en les actituds dels informants. La propagació del mocador islàmic, vestit avui al Marroc per moltes noies joves les mares de les quals mai no el van portar, i en particular la seva adopció entre els musulmans que viuen a Europa, sovint en circumstàncies controvertides, ha estat interpretat per molts comentaristes com un rebuig dels valors occidentals. Sigui quina sigui la raó subjacent de la seva posició, molts informants, en els seus comentaris, evocuen el que veuen com una distància religiosa irreconciliable entre la seva comunitat musulmana i els pobles de la riba nord de la Mediterrània. Alguns retraten la seva religió com una mena de bot salvavides; una de les opinions expressades sosté que només mantenint-se fidels a la seva fe religiosa poden mantenir uns bons estàndards morals i lluitar contra la corrupció dominant en altres llocs. De fet, alguns dels comentaris, particularment els dels informants joves, recorden la tesi de Samuel Huntington (1993) que són les diferències religioses, més que cap altra, les que marquen el que ell anomena les línies de fractura entre civilitzacions.

Recentment hem vist al Marroc una tendència del públic a rebutjar projectes perfectament vàlids només perquè eren percebuts com a provinents d'Occident. La història des intents recents de reformar la llei sobre l'estatus de les dones n'ofereix un exemple edificant. El 2000, el ministre marroquí per a la família va presentar un conjunt de propostes per a concedir a les dones més igualtat dins del matrimoni, elevar l'edat mínima de casament, etc. Mentre que aquestes mesures eren benvingudes per part d'alguns partits d'esquerres i associacions de dones, les or-

ganitzacions islamistes van convocar una gran manifestació, queixant-se que les propostes (realment inspirades per les recomanacions de l'ONU del 1995 a la Conferència de Pequín sobre les dones) eren intents d'Occident d'intervenir en els valors tradicionals marroquins. El projecte va ser arxivat. Tot i així, quatre anys després, el mateix Mohammed VI va introduir personalment un conjunt de mesures molt similar, contra les quals no van aparèixer objeccions, ja que en aquesta ocasió s'originaven en el cap d'estat i comandant dels fidels, i no en occidentals interferents (vegeu Freeman, 2004; Mateo Dieste, 2009).

Fins ara he mostrat un retrat d'una societat marroquina i, particularment, d'una generació de marroquins més jove, que tendeix a allunyar-se dels països del nord i a reafirmar aquells aspectes de la seva identitat que més clarament la distingeix dels veïns septentrionals. Tanmateix m'agradaria suggerir que la situació es troba lluny de ser tan clara com alguns d'aquests informants afirmen. Les identitats tendeixen a ser múltiples i superposades, tal com ha argumentat eloqüentment Maalouf (1998), i després de tot, molt pocs informants van triar de representar la seva pròpia identitat amb només una o dues etiquetes. Potser la barrera nord-sud no és tan impenetrable i la identificació oest-est, no necessàriament tan sòlida com se suggereix.

UNA SEGONA MIRADA A L'EST

És interessant veure com, mentre que els informants expressen afinitats molt properes amb altres països del nord d'Àfrica, la seva identificació amb el centre del món àrab i musulmà sembla menys pronunciada. El 34 % afirmava no sentir afinitat amb els països de la península Aràbiga, i el 19 % reconeixia no tenir afinitats amb els països del Llevant. I ja hem mencionat l'escàs nombre d'informants que citaven «àrab» com a primer element de la seva identitat. De fet, tot i que hi ha una aclaparadora i altament emocional identificació dels marroquins amb aquells als quals anomenen els germans palestins i iraquians, els vincles culturals entre els països àrabs podrien no ser tan forts com a vegades se sobreentén.

Per exemple, malgrat que la llengua àrab és citada repetidament com un factor unificador clau, això és cert només en la varietat alta de la llengua, l'àrab clàssic o estàndard. Els dialectes parlats pels marroquins són tan divergents dels usats a l'Orient Mitjà que les conversacions del dia a dia poden no ser mútuament intel·ligibles; així, en conferències internacionals, els acadèmics del Marroc i, diguem, del Líban o d'Egipte troben sovint més fàcil mantenir una conversa en francès o en anglès que no pas en les seves respectives varietats d'àrab col·loquial (Davies i Bentahila, 2007).

L'islam no és tampoc una religió monolítica. Aquest punt ha estat emfatitzat pel discurs oficial marroquí als darrers anys; en un esforç per distanciar-se de les

cèl·lules terroristes, les autoritats marroquines han empresonat predicadors acusats de promoure les visions salafistes i han tancat mesquites no oficials on es propagaven posicions extremistes (Belaala, 2004). El 2009, les autoritats marroquines van prendre mesures per a desmantellar una xarxa de musulmans xiïtes acusats de convertir marroquins a aquesta secta, i el Marroc va trencar fins i tot les relacions diplomàtiques amb l'Iran, sospitós d'estar al darrere d'aquests moviments (Daniel, 2009). Una hostilitat semblant entre sunnites i xiïtes ha emergit en d'altres països, incloent-hi Egipte (Blanche, 2009).

En qualsevol cas, cal reconèixer que les diferències religioses no sempre divideixen, igual que una religió compartida sempre uneix. Les perspectives canvien amb el context; podem recordar, per exemple, que l'exèrcit utilitzat per Franco per prendre el poder a Espanya contenia seixanta mil o setanta mil marroquins, voluntaris o mercenaris, i que Franco mateix va tractar de presentar aquests soldats musulmans com els seus aliats naturals per lluitar contra els comunistes que descrivia com a «sense Déu» (Albet-Mas, 2006, p. 594). D'altra banda, Dietz (2004, p. 1093) explica que entre la població musulmana actual de Granada, els conversos a l'islam nascuts a Espanya i els musulmans d'origen immigrant (majoritàriament marroquins) no formen en absolut una comunitat unificada.

Encara més: tot i que molts dels nostres informants emfatitzaven l'abisme econòmic i social que consideraven que separa el Marroc d'Europa, difícilment es poden considerar els països àrabs un bloc coherent en aquests àmbits; la distància econòmica entre els rics estats petrolífers i els seus veïns pobres com el Marroc pot ser vista com a més dramàtica que la que hi ha, posem per cas, entre el Marroc i Espanya. Tampoc els vincles de comerç ni els intercanvis culturals entre el món àrab no són especialment forts; els principals socis comercials del Marroc són els estats de la UE, i són els centres culturals europeus a les seves ciutats els que ofereixen el fons més ric d'activitats culturals. És significatiu el fet que alguns líders nacionalistes àrabs tracten de negar qualsevol noció de cultura mediterrània compartida, tement que una noció així podria restar valor a la integració del nord d'Àfrica en el món àrab (Tamari, 2004).

UNA SEGONA MIRADA AL NORD

En realitat, tot i els visats i el filferro de pues, els marroquins no estan separats d'Europa. Fins i tot les fronteres més dures són sovint poroses de manera selectiva, i aquesta no és una excepció. El nombre de persones d'origen marroquí que són residents legals a Europa, amb passaport europeu o sense, és prova que la Mediterrània continua sent zona de pas i no només una barrera (per a un estudi detallat de la immigració marroquina a Europa, vegeu Sutcliffe, 2006). Cada estiu, milions d'aquests migrants tornen amb les seves famílies marroquines per a les

vacances anuals, amb els seus cotxes farcits amb tots aquells productes europeus que creuen que poden satisfer la seva gent de casa. I just al costat de les tanques pensades per a mantenir els africans fora de Ceuta, centenars de marroquins passen del Marroc a Espanya cada dia, a peu, sense presentar cap visat i ni tan sols un passaport. Són els residents de les zones circumdants del Marroc, que tenen permís per a creuar la frontera tantes vegades com vulguin, sempre que no es quedin a Espanya. I la creuen, cada dia, sobrecarregats amb bosses de plàstic plenes de provisions i de béns de consum en entrar al Marroc, valorats en cinc-cents milions d'euros anuals. Les seves activitats de contraban, dutes a terme sota la mirada de les autoritats espanyoles i marroquines, serveixen per a proveir els mercats de Tànger amb productes espanyols i per a mantenir viva l'economia de Ceuta. Més generalment, Peraldi (2007) ha descrit la immensa «economia de basar» que s'estén al llarg del nord d'Àfrica i de l'Europa meridional, fent possible l'intercanvi de tota mena de productes gràcies als moviments i a les trobades d'individus d'ambdues costes. Semblaria que, dins de les atapeïdes xarxes de l'economia informal, els marroquins i les seves contraparts europees són capaços de treballar bé conjuntament.

Mentre que molts dels informants declaren amb convicció que els marroquins no tenen res en comú amb els seus veïns de l'altra banda de l'estret, els antropòlegs han tractat aquesta qüestió durant dècades sense arribar a conclusions tan fermes. Als anys seixanta i setanta, hi havia un interès considerable entre els antropòlegs per identificar trets comuns d'una «cultura mediterrània». Estudis comparatius han identificat paral·lelismes significatius, incloent, per exemple, les nocions de vergonya i honor (Peristiany, 1966), i la preferència pels matrimonis endogàmics (Tillion, 1966). Una reacció contrària a aquesta postura va arribar a finals dels anys setanta i vuitanta (Davis, 1977; Pina Cabral, 1989), quan la cultura mediterrània va ser desestimada com un mite inventat. Herzfeld (1984) va comparar de manera memorable la moda del «mediterranisme» amb l'orientalisme, acusant-lo dels mateixos tipus d'excessiva generalització, excessiva simplificació i creació d'estereotips dels que foren atribuïts al segon per Edward Said. Avui, de totes maneres, hi ha un interès renovat per l'estudi de la cultura en el context de la Mediterrània (per a un estudi útil, vegeu Albera, 2006). Bromberger (2007) insisteix en el fet que, per entendre la Mediterrània, cal tenir en compte tant les semblances familiars com una interacció de les diferències complementàries.

Els informants que perceben un abisme tan considerable entre les creences religioses es quedarien sorpresos de descobrir la quantitat de paral·lelismes existents entre els tipus de rituals populars practicats al llarg de la regió, incloent aquells que algunes vegades estan molt malvistos pel pensament ortodox. Per exemple, Hauschild, Zillinger i Kottmann (2007) identifiquen un gran nombre de paral·lelismes entre el Marroc septentrional i l'Espanya meridional en relació amb

la veneració dels sants, l'organització de germanats religioses i l'ús de la dansa per arribar a estats semblants al trànsit. Les dones dels dos costats de la Mediterrània encara encenen espelmes als santuaris dels sants locals, cristians, jueus o musulmans, com han fet des de l'edat mitjana (Cuffel, 2005). I els marroquins quedarien estupefactes de descobrir que a la Itàlia meridional la gent allunya el mal d'ull fent un compliment a algú utilitzant una fórmula semànticament idèntica a l'àrabi utilitzada al Marroc, i que cerimònies per curar els afectats de mal d'ull s'assemblen molt a les practicades al Marroc (els detalls sobre les pràctiques italianes han estat extrets de Quave i Pieroni, 2005).

La vida secular moderna també ofereix molts paral·lelismes. Els passejants vespertins que omplen la Rambla de Barcelona són semblants a aquells que volten pel bulevard de Tànger cada nit. I la gent de Tànger no són seguidors menys apassionats del Futbol Club Barcelona que els mateixos habitants de Barcelona. La nit d'un partit important, els carrers habitualment bulliciosos de Tànger queden deserts i un passejant no iniciat té la impressió de trobar-se en una ciutat fantasma, fins que un rugit eixordador l'alerta de les multituds d'espectadors enllaunats com sardines als cafès i l'informa que el Barça ha marcat.

Podem dir sense dubtar, doncs, que els pobles d'ambdós costats de l'estret de Gibraltar comparteixen moltes característiques, en siguin o no conscients. Per descomptat, no és només l'existència de similituds o diferències entre els dos grups el que determina la qualitat de les seves relacions. Per a Bromberger (2007, p. 303), per exemple, és més una excessiva proximitat que no pas una diferència allò que planteja un problema. D'altra banda, una bona entesa entre grups diferents pot ser fomentada en preocupacions i projectes compartits. Queda considerar com es pot dur els marroquins a veure els elements comuns en lloc de focalitzar-se en els distintius, i com es pot millorar la comprensió mútua entre els pobles de les dues ribes.

ARRIBAR PER MAR

Als darrers anys, molts dels diners europeus s'han destinat a promoure aquesta mena de cooperació a través de la regió mediterrània, amb els esforços aparentment multiplicant-se de manera directament proporcional a l'enfortiment de les barreres polítiques. Així, hem passat del Procés de Barcelona del 1995 a la Unió per la Mediterrània que Sarkozy va anunciar en un emotiu discurs a Tànger l'octubre del 2007. Recentment, la ciutat marroquina ha hostatjat un gran nombre de conferències sobre el tema del diàleg intermediterrani i el patrimoni mediterrani. Els ponents en aquest tipus d'esdeveniments s'entusiasmen amb la suposada unitat romàntica de la Mediterrània, l'harmonia que van conèixer els seus ciutadans en alguna era gloriosa passada, les evocacions a una cultura comuna per descobrir

en la seva literatura. Tot i així molts dels espectadors es mantenen cíncics, sentint que el canvi de nom de la creació de Sarkozy de l'original «Unió de la Mediterrània» a «Unió per la Mediterrània» envia senyals ben clars de l'actual inexistència d'aquesta unitat.

Això no implica que no s'estigui duent a terme una bona feina per a promoure la comprensió i la cooperació entre els ciutadans de les dues ribes; les paradoxes abunden aquí també. Quan el meu fill era a l'institut, va ser prou afortunat per a participar en diversos camps de treball i trobades organitzades dins el marc del programa Euromed Youth, i per tant va adquirir una valuosa experiència sobre entendre's bé amb l'altre. Però la seva bona fortuna de poder-hi participar en més d'una ocasió en part va ser deguda al fet que altres joves marroquins a qui hauria agradat participar-hi no van poder-ho fer pels llargs endarreriments en l'obtenció de visats. Va ser, de fet, la doble nacionalitat marroquina i anglesa del meu fill el que va facilitar que fos ell qui representés el Marroc en esdeveniments als quals altres, marroquins potser més «autèntics», van perdre l'oportunitat d'assistir. Estudiants marroquins desitjosos de participar en el Pla Averroes d'intercanvi universitari, que els ofereix l'oportunitat de passar un semestre en una universitat europea, s'han trobat amb problemes similars amb els visats.

En qualsevol cas, oportunitats com aquestes generalment només són a l'abast d'una molt petita elit al Marroc. Entre la resta, hi ha l'estesa creença que els diversos projectes d'associació euromediterranis estan interessats, sobretot, en dues preocupacions crucials per al nord: la seguretat i els interessos econòmics. La subvenció escadussera, la invitació ocasional a una conferència, fan poc per dissipar aquesta impressió. Molts analistes plantegen que l'èxit mitigat d'aquestes iniciatives panmediterrànies pot estar relacionat amb els rols desiguals dels socis septentrionals i meridionals (vegeu, per exemple, Schäfer, 2007). D'acord amb Mohsen (2007, p. 256), «el nord és l'únic productor de normes i significats: els altres no poden fer res més que conformar-s'hi», mentre que Tzifakis (2007, p. 55) assenyalava que les iniciatives de la UE han estat «preocupades per l'acceptació de les seves normes pels socis mediterranis més que no pas per l'erosió de les línies de fractura entre els dos costats de la vora». I Stetter (2005, p. 336) observa que el diàleg cultural entre ambdós queda invariablement contaminat per judicis de valor, i que el costat meridional és representat negativament.

Les dures barreres entre la riba nord i la riba sud de la Mediterrània són al seu lloc, i probablement s'hi quedaran en el futur immediat. Tot i així, encara és possible abaixar les barreres situades en les ments de les persones. Quan un grup se sent amenaçat, exclòs o inferior, tanca files, mira cap endins; quan sent que té una participació útil en un projecte comú, s'obre a l'altre grup. La gent de les dues ribes participa de manera efectiva en empreses comunes; n'és un exemple el comerç informal mencionat. El que cal per a apropar-los, potser, és un context en què

cada banda se senti en igualtat de condicions amb l'altra, i on cadascú tingui alguna cosa concreta a guanyar amb l'intercanvi. La història ofereix molts exemples de com intercanvis econòmics han tornat a ajuntar antics enemics irreconciliables; sense anar més lluny, els orígens de la Unió Europea en són un exemple. Peraldi (2007, p. 401) parla dels «sistemes d'aquiescència» basats en necessitats compartides, que permeten a persones d'ambdues ribes de la Mediterrània cooperar de manera efectiva dins el marc d'una àmplia economia informal.

Si es poden trobar més projectes en què les dues ribes estiguin implicades en el mateix grau, aquests haurien d'encaminar-se d'alguna manera a desencoratjar les actituds de filferro de punxes i promoure un punt de vista més flexible. La mar Mediterrània pot oferir de fet una metàfora més constructiva per a la frontera entre el nord i el sud. És efectivament una barrera, però una barrera que fluctua, es mou enrere i endavant, remullant ara un costat ara l'altre; una barrera, però, que encara pot portar la gent, allò que posseeixen i allò que desitgen, a un intercanvi d'un món a un altre.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERA, Dionigi (2006). «Anthropology of the Mediterranean: Between crisis and renewal». *History and Anthropology*, núm. 17 (9), p. 109-133.
- ALBET-MAS, Abel (2006). «Three gods, two shores, one space: Religious justifications for tolerance and confrontation between Spain and colonial Morocco during the Franco era». *Geopolitics*, núm. 11, p. 580-600.
- BELAALA, Selma (2004). «Morocco: Slums breed jihad». *Le Monde Diplomatique* (novembre). [Edició en anglès]
- BLANCHE, Ed (2009). «An unholy row». *Middle East*, núm. 398 (març), p. 8-12.
- BROMBERGER, Christian (2007). «Bridge, wall, mirror: Co-existence and confrontations in the Mediterranean world». *History and Anthropology*, núm. 18 (3), p. 291-307.
- CASTAN PINAS, Jaume (2009). «Building fortress Europe? Schengen and the cases of Ceuta and Melilla». *Centre for International Borders Research. Working Paper*, 18 [en línia]. <<http://www.qub.ac.uk/cibr/WorkingPapersSeries.htm>>.
- COLLYER, Michael (2007). «In-between places: Trans-saharan transit migrants in Morocco and the fragmented journey to Europe». *Antipode*, núm. 39 (4), p. 668-690.
- CUFFEL, Alexandra (2005). «From practice to polemic: Shared saints and festivals as “women's religion” in the medieval Mediterranean». *Bulletin of SOAS*, núm. 68 (3), p. 401-419.
- DANIEL, Sarah (2009). «Maroc: Offensive anti-chiite». *Le Nouvel Observateur*, núm. 2318 (9 abril).
- DAVIES, Eirlys E.; BENTAHILA, Abdelali (2007). «Ethnicity and language». A: *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Vol. II. Leiden: Brill, p. 58-65.
- DAVIS, John (1977). *The people of the Mediterranean: An essay in comparative social anthropology*. Londres: Routledge.
- DIETZ, Gunther (2004). «Frontier hybridization or culture clash? Transnational migrant

- communities and sub-national identity politics in Andalusia, Spain». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, núm. 30 (6), p. 1087-1112.
- FERRER-GALLARDO, Xavier (2006). «Theorizing the Spanish-Moroccan Border Reconfiguration: Framing a Process of Geopolitical, Functional and Symbolic Rebordering». *CIBR Working Papers on Border Studies*, CIBR/WP06-187-1112.
- FREEMAN, Amy (2004). «Re-locating Moroccan women's identities in a transnational world: The "woman question" in question». *Gender, Place and Culture*, núm. 11, p. 17-41.
- HAUSCHILD, Thomas; ZILLINGER, Martin; KOTTMANN, Sina Lucia (2007). «Syncretism in the Mediterranean: Universalism, cultural relativism and the issue of the Mediterranean as a cultural area». *History and Anthropology*, núm. 18 (3), p. 309-332.
- HELLER, Mark (2004). «The Mediterranean of the imagination. bitterlemons-international.org». *Middle East Round Table*, núm. 4 (2) (22 gener).
- HERZFELD, Michael (1984). «The horns of the Mediterranean dilemma». *American Ethnologist*, núm. 11, p. 439-454.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1993). «The clash of civilizations?». *Foreign Affairs*, núm. 72 (3), p. 22-49.
- MAALOUF, Amine (1998). *Les identités meurtrières*. París: Grasset.
- MATEO DIESTE, Josep Lluís (2009). «Demonstrating Islam: The conflict of text and the mudawwana reform in Morocco». *The Muslim World*, núm. 99, p. 134-154.
- MOHSEN, Khadija (2007). «Between Europe and the Mediterranean: What fractures?». *History and Anthropology*, núm. 18 (3), p. 249-258.
- PERALDI, Michel (2007). «The station of Alicante is the centre of the world. Wars at the borders and peace at the market along the North African routes to Europe». *History and Anthropology*, núm. 18 (3), p. 389-404.
- PERISTIANY, J. G. (1966). *Honor and shame: The values of Mediterranean society*. Chicago: University of Chicago Press.
- PINA CABRAL, Joao (1989). «The Mediterranean as a category of regional comparison: A critical view». *Current Anthropology*, núm. 30, p. 399-406.
- QUAVE, Cassandra Leah; PIERONI, Andrea (2005). «Ritual healing in Arbëreschë Albanian and Italian communities of Lucania, Southern Italy». *Journal of Folklore Research*, núm. 42 (1), p. 57-97.
- SCHÄFER, Isabel (2007). «The cultural dimension of the Euro-Mediterranean partnership: A critical review of the first decade of intercultural cooperation». *History and Anthropology*, núm. 18 (3), p. 333-352.
- STETTER, Stephan (2005). «The politics of de-paradoxification in Euro-Mediterranean relations: Semantics and structures of "cultural dialogue"». *Mediterranean Politics*, núm. 10 (3), p. 331-348.
- SUTCLIFFE, Bob (2006). «The path of the sea: Human migration across the western Mediterranean». *Revista de Economía Mundial*, núm. 14, p. 121-169.
- TAMARI, Salim (2004). «A Mediterranean identity and the Arab Mashriq. bitterlemons-international.org». *Middle East Round Table*, núm. 4 (2) (22 gener).
- TILLION, Germaine. (1966). *Le harem et les cousins*. París: Le Seuil.
- TZIFAKIS, Nikolaus (2007). «EU's region-building and boundary-drawing policies: The European approach to the Southern Mediterranean and the Western Balkans». *Journal of Southern Europe and the Balkans*, núm. 9 (1), p. 47-64.